

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

KOSOVO

Patrik Girgle

Kosovo

PATRIK GIRGLE

Obsah

Úvod	7
Pravopisná poznámka	8
Kosovo ve starověku	9
Kosovo ve středověkém Srbsku	11
Bitva na Kosově poli 1389 a srbský národní mýtus	15
Kosovo v Osmanské říši	18
Politická emancipace Srbska a Kosovo jako symbol Srbska	24
Albánské národní obrození a boj za vlastní stát	27
Kosovo mezi světovými válkami (1918–1941)	33
Kosovo za 2. světové války	40
Kosovo v Titově Jugoslávii	45
Osudy Kosova v potitovské Jugoslávii	52
Pacifikace, represe a růst etnického napětí (1981–1986)	57
Nástup Slobodana Miloševiče a zrušení autonomie Kosova (1986–1990)	62
Albánská rezistence a vznik Republiky Kosovo	70
Kosovsko-albánský paralelní stát (1992–1996)	78
Snahy o internacionalizaci kosovské otázky (1990–1996)	85
Radikalizace albánského odporu a vznik UÇK	89
První fáze občanské války v Kosovu (1997–říjen 1998)	97
Druhá fáze občanské války v Kosovu (říjen 1998 až březen 1999)	103
Válka NATO proti Jugoslávii (březen 1999–červen 1999)	108
Kosovo dnes	113
Albánci v regionu a kosovská krize na přelomu 20. a 21. století	119
Albánie	119
Albánci a Černá hora	125
Albánci a Makedonie	126
Srbsko	131
Česko-kosovské vztahy	135
Historická chronologie	138
Encyklopedické heslo	148
Představitelé státu	153

Zastupitelské úřady	154
Jazyková první pomoc	155
Tabulka: Albánci v bývalé Jugoslávii	157
Literatura	158
Seznam použitých zkratk	160

Úvod

Do 90. let 20. století zůstávala *Kosovská otázka* známá pouze úzkému okruhu specialistů zabývajících se problematikou bývalé Jugoslávie či Balkánu obecně. Ačkoli v Jugoslávii Kosovo představovalo dlouhodobě nejnebezpečnější a nejkrizovější ohnisko napětí, nestability a konfliktu, do roku 1998 mu světová veřejnost, šokovaná brutalitou rozpadu Jugoslávie, téměř nevěnovala pozornost. Původně nejvyspělejší a nejliberálnější socialistická země s největšími šancemi na vstup do evropských struktur se propadla do víru krvavých válek připomínajících temná období zmatku během pomalého úpadku Osmanské říše na Balkáně. Ukončení bojů v Chorvatsku a Bosně a Hercegovině v roce 1995 na okamžik uchlácholilo mezinárodní společenství, aby je s ještě větší intenzitou probudilo v roce 1998, kdy vypukla neméně krutá válka v dosud přehlíženém Kosovu. Této malé a ztracené provincii se tak dostalo smutného vyznamenání stát se nejzávažnějším mezinárodně-politickým problémem končícího 20. století

Pod pojmem *Kosovo* se v této knize popisuje teritorium dnešní formálně ještě srbské provincie *Kosovo a Metohija* v hranicích z roku 1945. Ve stejném smyslu se tento termín používá i ve výkladu do roku 1945.

Formálně zůstává Kosovo součástí Srbska i po vídeňském jednání v létě 2006, kde jediným úspěchem bylo, že obě nepřátelené strany, Srbové a Kosovští Albánci, zasedli společně (aniž si podali ruce) poprvé k jednacímu stolu, ale bez jakýchkoliv výsledků.

Krátká, byť intenzivní občanská válka vyprovokovala na jaře roku 1999 ozbrojenou intervenci spojeneckých vojsk NATO a přinesla významný precedens pro současnou podobu mezinárodního politického a bezpečnostního prostředí. Další kapitolu v dějinách země po devíti letech experimentu s mezinárodně protektorátní správou otevřelo částečně mezinárodně uznané vyhlášení samostatnosti Kosova a jeho pomalá transformace v nezávislou a snad demokratickou zemi, jež usiluje o plnohodnotné členství v evropských i globálních strukturách.

Pravopisná poznámka

Toponyma se uvádí výhradně v srbské ortografii (*Priština*, nikoli *Prishtina*), albánskou variantu uvádíme v závorce v případě prvního výskytu. V originální ortografii se uvádí rovněž jak srbská, tak albánská osobní jména (*Milošević*, nikoli *Milošević*; *Hoxha*, nikoli *Hodža*).

Kosovo ve starověku

V době rozkvětu starověké řecké a později helénistické civilizace bylo území dnešního Kosova a vnitrozemí Albánie osídleno kmenem *Dardanů*, kteří byli součástí širšího *ilyrského* etnika. Právě za jejich potomky se dnešní Albánci považují. Nálezy archeologického a antropologického charakteru z četných vykopávek tuto teorii ovšem dokázat nemohou a pro jediný spolehlivý důkaz, kterým jsou metody historické lingvistiky, nám chybí klíčový pramen – zachovaný a rozluštěný ilyrský text. Ilyrská jazyková kultura v Kosovu a v západních oblastech Balkánu zanikla ve 2. století před Kr., kdy byla tato území dobyta Římskou říší. Její upomínka přežila pouze ve jméně zde vytvořené římské provincie – Ilyrie. Ve městech se prosadil úřední jazyk říše, tedy latina, mezi příslušníky řeckých městských kolonií se udržela řečtina. Postupně došlo i k jazykové romanizaci venkovských oblastí.

Ve 2. století před Kr. hovořil řecký geograf Ptolemaios o kmeni *Albanoi* žijícím východně od města Drač (Durrës). Není však jisté, zda jde o etnikum přímo předcházející modernímu albánskému národu. Sama etymologie výrazů *Albánie*/*Albánci* nabízí více výkladů. První teorie hovoří o původu z latinského slova *albus* s významem bílý, podle vápencového masívu Dinárských Alp, druhá považuje toto slovo za odvozeninu z indoevropského slovního kořene *alb*, s významem hory, který se objevuje například ve jméně Alpy, nebo keltském výrazu pro Skotsko Albainn. Sami Albánci svou zemi nazývají Shqipëria (odtud zastaralý český název Škipetaři). Albánština je velmi starým členem rodiny indoevropských jazyků, kde tvoří podobně jako řečtina samostatnou skupinu bez bližších příbuzných. Vyznačuje se však velkým objemem lexikálních výpůjček i gramatických struktur převzatých z různých cizích jazyků. Ty reflektují historickou interakci albánského obyvatelstva s jeho sousedy či dobyvateli (řečtina, latina, jihoslovan-ské jazyky, turečtina a jazyky islámské kulturní sféry, moderní evropské jazyky, zejména italština). Jejich analýza je klíčovým nástrojem pro zkoumání albánských kulturně-politických dě-

jin. Převaha latinského lexika v církevní terminologii svědčí o christianizaci latinsky mluvícím kněžstvem, ačkoli západní Balkán připadl po rozdělení Římské říše v roce 395 pod vládu Konstantinopole. Rozbor zemědělské terminologie, která je slovanského základu, pak ukazuje na původní způsob obživy albánského obyvatelstva, jímž bylo pastevectví v odlehlých horských oblastech dnešní severní Albánie a Černé Hory. Právě v těchto, a to i dnes, poměrně izolovaných oblastech, kterých se jazyková a kulturní romanizace téměř nedotkla, mohl ilyrský etnický element přežít období římské a raně byzantské nadvlády a ve středověku se postupně vynořit jako etnicko-jazykový základ dnešních Albánců.

Kosovo ve středověkém Srbsku

V 6. století vtrhly na Balkánský poloostrov, v té době plně konsolidovaný pod vládou byzantského císaře Justiniána I. (527 až 565), kmeny indoevropských Slovanů. Ustupovaly pod tlakem turko-altajských Avarů usazených v Panonii a Dacii. Sami Avari rovněž útočili na území byzantského impéria a právě proti jejich nájezdům pozval císař začátkem 7. století slovanský kmen *Srbů*. Ti se posléze začali usazovat v oblastech Rašky, severního Kosova, a expandovat i na území sousední Duklji, později nazvané Zeta (Černá Hora). Postupně pronikali i do severní Albánie, kde vytvořili nezanedbatelný etnický element, jehož vliv se projevil postupným posrbštěním většiny obyvatelstva a úbytkem románsky mluvící populace, Slovy nazývané *Vlaši*.

Základem společenského systému Srbů byly pastýřsko-zemědělské komunity zvané *zadrugy* (občiny), sdružené v elementární vojensko-administrativní útvary na kmenovém základě zvané *župy*, v čele s dědičně vládoucím županem. V 10. a 11. století se mezi těmito župami prosadily dva celky, které položily základ srbské středověké státnosti: Raška a Zeta. Z kolotoče jejich vzájemných sporů a lavírování na složité mezinárodně politické scéně mezi Byzancí, Uhrami a Bulharskem vyšla vítězně Raška inklinující k byzantské kulturně-náboženské sféře, na rozdíl od Zety, která tíhla spíše k latinskému Západu. Tento rozdíl tendencí se stal ještě výraznější po velkém církevním schizmatu v roce 1054, kdy došlo k faktickému rozdělení křesťanstva na dva vzájemně nevraživé a soupeřící celky, které se postupem doby vyvinuly v samostatné civilizační okruhy.

Přes trvající přítomnost latinského duchovenstva v Rašce směřoval vývoj ke stále těsnějšímu přimknutí k byzantsko-pravoslavné civilizaci, která je dodnes jedním ze základních pilířů srbské národní identity, ne-li tím hlavním. Tato tendence byla výrazně posílena konverzí zakladatele srbského středověkého státu Štěpána Nemanji (vládl 1166–96) k pravoslaví, ruku v ruce s jeho vazalským vztahem k byzantskému císaři Manuelo-

vi († 1180). Až po Manuelově smrti došlo pod Štěpánovým vedením ke skutečnému mocenskému vzestupu srbského státu, který ještě potvrdila definitivní anexe Zety a vlastní diplomatická aktivita na evropské úrovni. V expanzi a konsolidaci státu pokračoval jeho nástupce Štěpán I., který se v roce 1217 nechal papežem korunovat srbským králem. Naděje Svatého stolce se však nesplnily a Srbsko zůstalo součástí byzantské sféry vlivu, což Štěpán potvrdil v roce 1219 získáním souhlasu Byzance se samostaností (autokefalií) srbské pravoslavné církve. V jejím čele stanul jako první arcibiskup pozdější patron srbského národa Svatý Sáva.

Přes určité zpomalení mocenské expanze státu po smrti Štěpána I. pokračovala po celé 13. století ekonomická a politická stabilizace říše, která vyvrcholila za vlády Štěpána Dušana (vládl 1331–55), jehož vojenské výboje zahrnují do Srbska celou Albánii a většinu dnešního Řecka (až po Peloponés). Štěpán byl během své vlády skutečným hegemonem Balkánu, což potvrdil roku 1346 povýšením arcibiskupství na patriarchát (přes nesouhlas Cařihradu) se sídlem v kosovském Peči a svou korunovací na cara, čímž získal postavení rovnocenné byzantskému císaři. Za jeho vlády také dosáhlo svého vrcholu kulturní počítání srbského dvora včetně napodobování zjemnělého a komplikovaného byzantského dvorského ceremoniálu. Štěpánovi nástupci však nedokázali obrovskou mnohonárodní říši udržet a záhy po jeho smrti došlo k zákonitému rozpadu území na drobné feudální državy odbojné aristokracie, mezi nimiž figuroval i zřejmě albánský rod Balshů, se sídlem ve Shkodëru, který ovládl území Černé Hory a severu Albánie. Štěpánův nástupce Štěpán Uroš V. (vládl 1355–71) tento vývoj nedokázal zastavit a s jeho smrtí, která znamenala rovněž konec vládnoucí dynastie, se srbský stát definitivně rozpadl.

Faktickým nástupcem nemanjićského Srbska se stal kníže Lazar Hrebeljanović sídlící v centrálních srbských oblastech (Raška, Šumadija, Pomoraví), který se také jako jediný z řady vládců těšil podpoře ze strany církve.

Území Kosova patřilo ve středověku střídavě Byzanci a Bulharsku. V srbských rukou se ocitlo teprve koncem 12. století, kdy Štěpán Nemanja ovládl z Rašky jeho východní část. Zby-

tek – tedy západní část s centrem v biskupském sídle Prizrenu – dobyl Štěpán I. roku 1216 díky mocenskému vakuu způsobenému pádem Cařihradu do rukou křižáků v roce 1204.

Pro srbský středověký stát představovalo Kosovo spíše zeměpisné těžiště než kulturně politické jádro. Jeho hlavní význam spočíval v intenzivním využívání zdejšího hojného nerostného bohatství (olovo, zinek, ale i nikl, magnesium a chrom). Na území Kosova nikdy neleželo srbské hlavní město, oficiální královskou rezidenci zůstal hrad Ras, od roku 1290 pak Skopje. Výrazný symbolický význam středověkého Kosova vyplývá zejména z jeho církevních památek, které jsou bezpochyby nejvýznamnějším pomníkem srbského kulturního dědictví, ať už jde o sídlo arcibiskupství (patriarchátu) v Peči, nebo věhlasné kláštery v Dečani a v Gračanicí. Ty jsou však poměrně pozdějšího data založení. Původním sídlem arcibiskupství byla severně od Rašky ležící Žiča.

Po pádu srbského carství roku 1371 se Kosovo stalo údělem despoty Vuka Brankoviće a ztratilo svůj geopolitický význam, neboť těžiště srbského státu se od této doby již nadále přesouvalo směrem více na sever, do zhruba jeho dnešních pozic. Sídlem dvora Lazara Hrebeljanoviće se stala Žiča poblíž dnešního Kraljeva, patriarchát ovšem i nadále sídlil v Peči.

Převažujícím etnickým živlem ve středověkém Kosovu byli Slované, zřejmě Srbové, ačkoli slovanské osídlení zde vděčí za svoji existenci především dlouhotrvající bulharské nadvládě. Snaha vymezit identitu místního venkovského obyvatelstva je ovšem v poměrech středověkého Balkánu odsouzena k nezdaru. Administrativní prameny dokazují i existenci Albánců (pod jménem *Arnavasi*), zabývajících se polokočovným pastevectvím dobytka a žijících v tzv. katunech (*katund* = ovčácká osada) ve formě původních velkorodinných bratrstev (albánsky *vellarëzi*). V obdobném sociálním ranku je prokázána i existence Vlachů (sami se nazývají *Aromani*).

Přesná proporce albánského, resp. nesrbského obyvatelstva je nezjistitelná. Většina ukazatelů, jež máme k dispozici, svědčí o tom, že ve středověkém období srbského panství v Kosovu zde Albánci tvořili menšinu, byť kontinuální. V oblasti náboženství mělo převahu pravoslaví. Existovalo zde ovšem i několik katolických farností podléhajících arcibiskupství v An-

tivari/Antibari (dnešní Bar v Černé Hoře), udržovaných především místní obchodnickou komunitou z Ragusy (Dubrovníku) a saskými horníky.

Bitva na Kosově poli 1389 a srbský národní mýtus

Klíčovou událost kosovského středověku z hlediska pozdějšího vývoje srbské nacionální ideologie a mytologie představuje slavná bitva s Turky na Kosově poli z 28. června 1389, na svátek sv. Víta (srbsky *Vidov dan*). Průběh a výsledek této bitvy zůstává dodnes zahalen závojem tajemství a pozdějších spekulací jak ze strany srbské, tak turecké historiografie. Přestože její dopad na pozdější vývoj balkánských dějin je často přeceňován, šlo nesporně o významné vojenské střetnutí, jehož důležitost si uvědomovali jak Srbové, neboť bitvy se účastnila většina jejich politicko-feudálních elit, tak Turci, jejichž vojsko vedl osobně sultán Murat po boku se syny Bayezidem a Yakubem. V čele srbského vojska stál nejsilnější despota kníže Lazar Hrebeljanović po boku se svým vazalem a vládcem Kosova Vukem Brankovićem a velitelem bosenských jednotek Vladkem Vukovićem. Předpokládaná síla tureckého vojska je odhadována na 70 000 mužů, včetně cizích žoldáků, což představovalo téměř kompletní vojenský potenciál Osmanské říše. Proti nim stály jihoslovanské armády o zhruba poloviční síle, neboť část Lazarových vazalů nestihla na místo bitvy dorazit, ať již úmyslně nebo neúmyslně.

Po počátečním srbským úspěchu se situace obrátila ve prospěch Turků a Lazarovy jednotky zůstaly pouze v defenzívě. Vývoj bitvy zřejmě přesvědčil Vuka Brankoviće o neodvratnosti tureckého vítězství a přiměl ho k rozhodnutí takticky opustit bojiště, aby zachránil zbylé bojeschopné jednotky před masakrem. Tento čin mu v budoucí srbské národní mytologii vynesl stigma zrádce a zaprodance nepříteli. Bitva pak skončila zajetím knížete Lazara a jeho popravou. Na Kosově poli však našel smrt i jeho velký protivník Murat, který zahynul rukou srbského šlechtice Miloše Obiliće. Ten se Istí dostal až k sultánovi a probodl jej dýkou. Uprázdňeného trůnu a velení se ale ihned ujal nový sultán Bayezit I. zvaný Blesk (Yıldırım).

Přestože většina pramenů z doby těsně po bitvě hovoří o srbském vítězství, samotný a okamžitý výsledek boje lze pova-

žovat za nerozhodný. Po jeho skončení se obě značně zdecimované armády stáhly na svá mateřská území. Dopad bitvy na Kosově poli je nutné vidět v perspektivě delšího časového úseku a v kontextu následujícího vývoje obou zúčastněných států.

Stávající podmínky jednoznačně favorizovaly Osmanskou říši. V roce 1389 byla přítomnost Turků v Evropě pevnou a pravděpodobně již nezvratnou realitou. Dobytím východní Thrákie v roce 1361 a ustavením nového sídelního města v Edirne získali Turci ideální nástupní prostor pro expanzi do Bulharska a pro pozdější anexi skomírajících zbytků Byzantské říše. Navíc dovedně využívali vzájemných rozporů jednotlivých balkánských despotů, ať už řeckého, slovanského nebo albánského původu. Klíčovým momentem expanze byla už bitva na řece Marici v roce 1371.

Bitva na Kosově poli ještě neznamenal konec srbského státu. Jeho pozvolný rozklad začal již roku 1355 po smrti Štěpána Dušana. Smrtí posledního krále Uroše V. pak zanikla i dynastie Nemanjićů. Jejich nástupce Lazar Hrebeljanović však v předvečer bitvy vládl poměrně konsolidovanému a mocnému státu. Podařilo se mu získat konečný souhlas Cařihradu s existencí pravoslavného patriarchátu a dokázal si také podřídit většinu separatisticky smýšlejících srbských feudálů. Po jeho smrti v kosovské bitvě se ovšem nenašel vůdce schopný pokračovat v jeho úspěšném státoprvném díle. Kněžna Milica, vládnoucí za nezletilého následníka trůnu Štěpána Lazareviće, potvrdila roce 1390 svůj vazalský vztah k Osmanské říši, který posvětil i souhlas patriarchy. Situace se nijak výrazně nezměnila ani po Štěpánově nástupu na trůn v roce 1393, kdy Srbsko zůstalo nestabilním a upadajícím státem, který lavíroval mezi Uhrami a Osmany. Po jeho smrti v roce 1427 následovala 32 let trvající agonie knížectví, kterou ukončilo turecké obsazení poslední pevnosti ve Smederevu v roce 1459. Kosovo připadlo po bitvě potomkům Vuka Brankoviće, kteří však už byli věrnými sultánovými vazaly a bezmocně přihlíželi postupnému zavádění osmanských struktur na svém území i jeho oklešťování. Definitivní tečku za srbským středověkým Kosovem učinilo osmanské obsazení Nového Brda a Prizrenu v roce 1455 – dva roky po pádu Cařihradu.

Kosovský mýtus se začal formovat vzápětí po bitvě v rámci lidové hrdinské poezie, která byla velmi oblíbená v tradičním

patriarchálním srbsko-černohorském prostředí kladoucím důraz na kult hrdinů. V církevním prostředí se pak rozvíjel klastický pravoslavný kult knížete Lazara coby církevního světce a mučedníka padlého za pravou víru. Ale až v 19. století získal tento nábožensko-folklorní základ svůj dnešní politický a nacionalistický náboj, především v dílech srbských národních buditelů Vuka Karadžiće a černohorského knížete Petara Petroviće-Njegoše.

Kosovo v Osmanské říši

Obsazení Kosova a jeho přeměna v integrální součást Osmanské říše, kterou zůstalo až do roku 1912, znamenaly zásadní změnu v jeho dějinném vývoji. Kosovo se stalo provincií ve své době nejmocnějšího a nejefektivnějšího evropského státu s velmi charakteristickou civilizační identitou, jejíž vliv formuje vývoj této oblasti dodnes. V 60. letech 15. století představovala Osmanská říše již vysoce konsolidovaný stát pevně usazený v jihovýchodní Evropě. Evropská část říše tvořila do roku 1541 (dobyty Budy) jediný správní celek – tzv. eyalet (provincie) Rumeli – se sídlem v Sofii, který se dále dělil na menší územní jednotky – sandžaky, a ty pak na ještě menší kraje – tzv. nahije. Území Kosova bylo po dobytí rozděleno mezi tři sandžaky: Vučitrn, Prizren a Shkodër. Samostatnou strukturu měla administrativa soudní, členěná na okrsky zvané kadiluky. Pro Kosovo sídlila soudní administrativa v Prištině.

Základem hospodářského systému byl tzv. tímársko-sipáhijský systém, svého druhu model expanzivního feudalismu, v němž veškerá nově dobytá půda připadla do rukou sultána, který ji pak v podobě různě velkých údělů (tzv. tímárů) rozděloval mezi osmanskou vojenskou aristokracii – sipáhiye. Ti ovšem neměli tuto půdu v osobním vlastnictví a profitovali pouze z daní vybíraných od rolníků, kteří ji obdělávali. Tyto daně byly fixně předepsány státem a alespoň v počátcích osmanské nadvlády nepodléhaly zvůli jednotlivých despotů jako v předchozím období. V případě plnění daňových povinností bylo rolníkům držení půdy garantováno, což představovalo mocný impuls pro ekonomický rozvoj říše. Mimo daň z půdy zůstaly lokálně zachovány některé daně z předosmanského období a dále tzv. daň z hlavy placená všemi muslimy. Od 16. století byly častým jevem i mimořádné daně pro financování vleklých válek s evropskými státy či Persií, které postihovaly především křesťanské obyvatelstvo Balkánu. Zdaňování probíhalo i selektivně, např. nemalou část výdajů na vojenské kampaně proti Benátkám nesli katoličtí Albánci v Kosovu. Tento princip vedl postupně k chronickým lidovým

revoltám destabilizujícím říši. Svého druhu daní byla i proslulá tzv. daň z krve (turecky *devşirme*), tedy odvod křesťanských chlapců, jejich islamizace a výchova pro službu říši, zejména v legendárním elitním janičárském vojsku. Velkou část odvedenců tvořili albánští chlapci, a to díky svým mimořádným dispozicím pro válečnictví.

Dlouhotrvající vojenské dobývání sice způsobilo devastaci a rozvrat poměrů, avšak díky stabilitě a prosperitě byla poměrně rychle obnovena kontinuita a prvních 100 let osmanské nadvlády zažíval Balkán dosud nevídaný sociálně-ekonomický rozvoj. Kosovo zůstalo především zemědělskou ekonomikou a důležitou obilnicí, přerušena však nebyla ani intenzivní těžba nerostných surovin.

V počátcích osmanského panství převažovalo venkovské pravoslavné obyvatelstvo, od konce 15. století však docházelo k prudkému rozvoji některých měst. Na prvním místě šlo o Prizren, hlavní město sandžaku, které se rychle stalo centrem obchodu a řemesel a brzy získalo charakter typického osmanského centra s kosmopolitní nábožensky pestrouto společností a charakteristickou islámskou architekturou. Rozvoj zažívala i Priština (Prishtina), Djakovica (Gjakova), Vučitrn (Vushtrri) a od 16. století Peć (Pejë). Tradičním městským centrem nadále zůstalo Novo Brdo s dubrovnickou obchodní kolonií a aktivitami přesahujícími horizont Osmanské říše. Sčítání z roku 1490 uvádí pro Kosovo 64 328 daně platících křesťanských domácností. S připočtením nevelkého počtu muslimů a kočovných vlašských a albánských pastevců tak dojdeme zhruba k počtu 350 000 obyvatel.

Oficiálním náboženstvím byl sunnitský islám, jehož přijetím se člověk stával příslušníkem vládnoucí vrstvy a nositelem jejích privilegií. Většina venkovského obyvatelstva v Kosovu (a na Balkáně vůbec) zůstala ovšem křesťanská a měla garantován status chráněného obyvatelstva (turecky *zimmi*). Náboženství bylo v Osmanské říši základem identity a její poddaní byli rozděleni do tří etnicko-konfesionálních celků zvaných millety (obec, národ). Křesťanské obyvatelstvo Balkánu tvořilo jeden pravoslavný millet, tzv. *millet-i Rum* (z řeckého *Romanoi* = Římané, turecký a arabský výraz pro Byzantskou, resp. Římskou říši a přeneseně její pravoslavné obyvatele), v jehož čele stál

konstantinopolský patriarcha, řecký klérus a elita někdejší byzantské společnosti s pravomocemi nejen v náboženské, ale i světské oblasti.

Šíření islámu probíhalo postupně a značně pomalu a bylo především záležitostí měst, v nichž byly soustředěny státní struktury a ekonomicko-společenský život. Násilné formy donucování k přestupu či přesuny obyvatelstva byly velmi řídkým jevem a probíhaly hlavně v počátečních fázích osmanské expanze, či naopak v pozdním úpadkovém období. Islám se šířil konverzemi křesťanského obyvatelstva, jejichž motivem byla snaha o zlepšení sociálního postavení a získání ekonomických úlev (např. únik před daňovým zatížením u katolíků). Islamizaci napomáhala rovněž už tradičně řádová dervišská bratrstva, většinou silně neortodoxního charakteru, která apelovala na přirozené náboženské cítění prostých věřících. Největším dervišským centrem byl, a dodnes zůstává, Prizren. Zanedbatelnou roli hrála migrace muslimů do Kosova. Do 18. století šlo o řídký jev týkající se úzkého okruhu administrativních, vojenských a ekonomických elit většinou tureckého původu.

Problematickou zůstává otázka etnické identity kosovského obyvatelstva v osmanském období. Minimálně do 18. století můžeme za většinový element považovat pravoslavné Srby. Od 15. století je však spolehlivě doložena i přítomnost Albánců, většinou původních usedlíků katolické víry v západním Kosovu. Sami Albánci se považují za původní obyvatele oblasti, kteří se po pádu pečského patriarchátu zbavili srbského asimilačního tlaku a přijetím islámu utvrdili vlastní specifickou identitu. Srbové naopak hovoří o masivní imigraci ze severoalbánských hor a svého druhu kolonizaci Kosova, kdy islamizace byla pragmatickým krokem k získání mocenských nástrojů pro tento proces. Taková masová imigrace je však nepravděpodobná, už jen přihlédneme-li k demografickému nepoměru hustě zalidněného prosperujícího Kosova a naopak téměř pustých hor v jeho sousedství.

Přelom 15. a 16. století byl obdobím formování dnešních albánských kmenů. Po rozbití původních klanových struktur osmanským vpádem a revoltách v 15. století došlo v severní Albánii ke společensko-politickému rozvratu a regresivnímu sociálnímu vývoji. Reakcí byl návrat k původním strukturám

velkorodinných bratrstev (albánsky *vellarëzi*) a jejich spolčování se do kmenů nesoucích většinou název nejsilnějšího bratrstva (např. *Këlmedi*, *Shala*, *Berisha*) a později sloužícího jako osobní příjmení. Vzhledem k poměrně časté existenci těchto příjmení mezi kosovskými Albánci je zřejmé, že jistá imigrace ze severoalbánských horských oblastí probíhala, byť v omezené míře. V Kosovu k vytvoření podobných kmenových struktur však díky stabilitě a pevně zakotvenému feudálnímu řádu nedošlo a tzv. kosovské klany byly především dynastiemi nejbohatších a nejmocnějších feudálů a jejich příbuzensko-klientských sítí. Islamizace probíhala i mezi Slovy a hypotetická nechuť Albánců k „nealbánskému srbskému pravoslaví“ je nepravděpodobná s přihlédnutím k obdobně disponovanému „nealbánskému italsko-latinskému katolicismu“. Většina konvertitů však z výše uvedených důvodů pocházela z katolických řad. Mimo to obývaly Kosovo menší skupinky kočovných Vlachů (Arumunů, hovořících románským jazykem podobným dnešní rumunštině), Romů a ve městech usazených Turků.

Počínaje 17. stoletím vstoupila Osmanská říše do dlouhodobé úpadkové fáze, kterou se přes řadu dílčích úspěchů a pozoruhodná reformní úsilí již nepodařilo zastavit. Důvodem bylo hospodářské, vojenské a technologické zaostávání a probouzející se mocenské a expanzivní ambice modernizujících se evropských států, kterým Osmané nebyli schopni čelit. Porážka u Vídně roku 1683 znamenala první velkou mocenskou katastrofu následovanou ztrátou rozsáhlých území v Uhrách a Transylvánii. Už v roce 1689 pronikla císařská vojska na svém tažení až do Kosova, což vyvolalo masové povstání křesťanských Srbů i Albánců, kteří v rakouské okupaci viděli příležitost k osvobození se z osmanského područí. Habsburkové však nebyli schopni odrazit úspěšnou tureckou protiofenzívu a v roce 1690 se stáhli za Dunaj. Obavy z možných represí vyvolaly mezi srbským obyvatelstvem paniku a došlo k tzv. Velkému stěhování Srbů (srbsky *Velika Seoba*) z Kosova pod vedením patriarchy Arsenije III. Crnojeviće. Stěhování se stalo dalším ústředním bodem srbské národní mytologie a mělo definitivně změnit demografický poměr v Kosovu v albánský prospěch. Přesné údaje o počtu uprchlíků nejsou k dispozici, reálné odhady se pohybují mezi 40 000–200 000 lidí. Mezi

uprchlíky byl ovšem i jistý počet Albánců a muslimů a mnoho z nich také nepocházelo z Kosova, nýbrž ze sousedních oblastí. Samotné represe neměly dlouhého trvání, již v březnu 1690 přislíbil sultán všeobecnou amnestii a garanci bezpečnosti těm, kteří projeví zájem o návrat. Část uprchlíků se skutečně vrátila, mj. i vzhledem k neschopnosti či nemožnosti asimilace v Habsburské monarchii nebo šikaně místních úřadů. Pouze patriarchovi návrat umožněn nebyl a centrem náboženského života se staly od té doby Sremské Karlovce.

V 18. století se Kosovo nacházelo ve stavu obecného úpadku a zhoršení bezpečnostních poměrů. Oslabení centrální moci vedlo k rostoucí anarchii a zvýšení náboženské netolerance vůči podrobeným křesťanům, a to i ze strany řeckých elit. Průvodním jevem byla zvýšená míra islamizace, zejména mezi Albánci. Katolické dokumenty z této doby hovoří o imigraci Albánců z hor a jejich usídlování ve vylidněných srbských oblastech, což je prokazatelný jev, který měl vzestupnou tendenci. Další neúspěšný rakouský vpád do Kosova v roce 1737 vyvolal novou vlnu uprchlíků do Uher a především zintenzivnění náboženské netolerance, jejímiž nositeli byli nově islamizovaní Albánci. Faktická moc v oblasti ležela v rukou nejsilnějších albánských feudálů jen velmi formálně závislých na centrální autoritě v Istanbulu a obyvatelé byli vystaveni zvůli jejich soukromých armád. V Peči vládla dynastie *Mahmutbegollu*, v Prizrenu *Rotulla* a v Prištině *Gjinolli*. Klíčovou silou v oblasti však byla skadarská dynastie *Bushatli*, jejíž nejvýznamnější představitel Mahmut beg, stylizující se do role moderního Skanderbega (vlastním jménem Gjergj Kastrioti, žil v letech 1405 až 1468, albánský národní hrdina a vůdce protiosmanské revolty ve střední Albánii v letech 1443–68) ovládl koncem 18. století většinu Kosova i severní Albánie a vládl jako fakticky nezávislý panovník. Moc těchto feudálů se osmanským autoritám podařilo zlomit až v první polovině 19. století v rámci programu všeobecných modernizačních reforem, jež vyvolaly potřebu nové centralizace říše. Mustafa beg Bushatli kapituloval roku 1831 a v následujícím roce bylo Kosovo podřízeno přímé správě osmanské vlády. Vytouženou stabilitu se nicméně nastolit nepodařilo. Reformy neměly v zaostalém prostředí nutnou sociální základnu a Kosovo nadále trpělo chronickými revoltami. Po-

stupné oklešťování osmanských držav vedlo k rozsáhlým imigračním muslimů a procesu vnitřní islamizace státu. Důsledkem byl vzrůstající fanatismus a násilné excesy vůči křesťanům.

Politická emancipace Srbska a Kosovo jako symbol Srbska

Pro srbské obyvatelstvo však od 30. let 19. století existovala možnost vystěhovat se do svého nového národního státu. Ten vznikl jako výsledek dvou srbských protiosmanských povstání. První z nich v letech 1804–13 pod vedením Djordjeho Petroviće, zvaného Karadjordje, bylo potlačeno. Druhé povstání vypuklo roku 1815 a do jeho čela se postavil bohatý obchodník Miloš Obrenović. Tento schopný, prozíravý, bezskurpulozní a diplomaticky nadaný vůdce lépe pochopil konstataci sil a jeho vstřícnost přinesla ovoce v podobě kompromisního míru s Istanbulem a uznání částečné samosprávy, jež byla roku 1830 rozšířena na status autonomního knížectví v čele s Obrenovićem jako dědičným vládcem se značnou volností ve vnitropolitických otázkách. Mezi ty hlavní patřila především snaha o etnickou homogenizaci státu, která vyústila v represivní a systematickou politiku odsunu muslimského obyvatelstva za hranice, zejména do Bosny. Muslimům bylo nadále povoleno zůstat pouze v těch srbských městech, v nichž sídlily turecké posádky, ale i zde byli vystaveni silnému tlaku a zemi postupně opouštěli. Srbsko představovalo v tehdejší Evropě značnou anomálii. Zemi chyběly politické, měšťanské, podnikatelské a intelektuální elity, nemluvě o dědičné aristokracii. Její zaostalý agrární charakter vedl k chronické nestabilitě a primitivní intrikánské politické kultuře. Přes své ambice vládnout podle západoevropského vzoru se vláda knížete příliš nelišila od vlády orientálních pašů, počínaje autokratickou zvůlí, obohacováním se na úkor státu a konče stylem a módou *alla turca* na bělehradském dvoře.

V mezinárodní politice mělo Srbsko značně omezený manévrovací prostor. Vymezovala jej ekonomická závislost na Vídni, neboť Habsburská říše byla hlavním odbytištěm produktů srbského zemědělství, zejména vepřového masa; a dále nutnost politické loajality k Istanbulu a tendence ke spojení s bratrským pravoslavným Ruskem. Ze zahra-

ničně politických kruhů však zaznívaly rovněž neoficiální hlasy volající po uskutečnění velkosrbských nacionalistických vizí. Jejich nejznámějším vyjádřením byl spisek dlouholetého a vlivného ministra vnitra Ilji Garašanina *Načertanje* (Nárys) z roku 1844. Garašanin v něm, vědom si slabosti státu, opustil starší koncepce, které počítaly s rolí Srbska jako vůdce sjednocení všech jihoslovanských národů, tedy i rakouských poddaných a také Bulharů. Šlo o myšlenku Srbska jako jihoslovanského Piemontu (ten byl centrem sjednocující se Itálie), pozdější koncepce tzv. jugoslávství (jihoslovanství). Místo nich se soustředil na realističtější úsilí k osvobození Srbů z pod osmanského panství. Ideovým rámcem tohoto programu byla reminiscence na středověké carství Štěpána Dušana. Pokud jde o převážně srbské oblasti v Pomoraví nebo Černé Hoře, šlo o víceméně oprávněné nároky etnického sjednocení. Ty však v případě dalších oblastí jako je Kosovo (Staré Srbsko), Makedonie (Jižní Srbsko) a potažmo Bosna a Hercegovina, přerůstaly v pseudohistorickou argumentaci a díky silné národnostní pestrosti na těchto územích nutně počítaly s asimilací či dokonce s etnickou čistkou. Charakteristickým rysem těchto koncepcí byl silný protiturecký (protimuslimský) akcent a jeho precedenty v pogromech na muslimy během obou srbských povstání i ve vlastní politice knížectví. Pro balkánské poměry typické bylo i směřování nacionalismu s náboženskou výlučností a historizujícími tendencemi.

Ústřední roli v této ideové konstrukci hrál právě kosovský mýtus. V jeho rámci je Kosovo považováno za posvátnou půdu, kolébku státnosti a politické kultury, oblast soustředění hlavních památek a místo největšího rozkvětu Srbska ve zlatých dobách středověkého carství. Jeho ztráta roku 1389 je přirovnávána k ukřižování Krista a porážka knížete Lazara pak k volbě nebeského království nad pozemským a vykoupení vyvoleného srbského národa. Druhým tragickým bodem je *Velké stěhování* z roku 1689, které je připodobňováno k pohřbu Spasitele. Budoucí osvobození svatého území z rukou nevěřících pak bude implikovat zmrtvýchvstání Krista a konečnou transcendenci srbského národa. V polovině 19. století byly tyto koncepce spíše teoretickými vizemi,

avšak v průběhu dalšího posilování a rozšiřování srbského státu vyústily čas od času ve snahu prakticky realizovat tyto cíle politicky.

Albánské národní obrození a boj za vlastní stát

Pokud jde o Kosovo, na sklonku 19. století zde Albánci převážně muslimské víry tvořili již jasně dominující většinu. Přestože osmanské statistiky nelze považovat za zcela spolehlivé, proporce ukazují na 65–70 % podíl muslimů, většinou Albánců. Menší část představovali Slované, včetně uprchlíků, zbytek pak malé skupinky Romů, Čerkesů a Turků. Část městských elit, zejména v Prizrenu a Prištině, se rovněž identifikovala jako „Osmané“ (turecky *Osmanlılar*, podle zákona z roku 1869, který zavedl pro všechny poddané tzv. osmanskou národnost). Ve většině případů šlo o bilingvní rodiny albánského původu a část rodin tureckých. Převaha albánského živilu se opírala jak o populační nárůst mezi původními usedlíky, tak o již zmíněnou imigraci ze severní Albánie. Podle srbských historiků však byla její příčinou albanizace a asimilace Slovanů. Tato tzv. *Arnautská teze* považuje tedy většinu albánsky hovořících obyvatel Kosova za Srby a jako takové je kvalifikuje i při eventuelním sčítání lidu. Historicky se ovšem jedná o nepřijatelnou konstrukci. Ačkoli albanizace Srbů v Kosovu skutečně probíhala a je dokázaná, nešlo nikdy o masový jev, již pro silné národní cítění mezi Srby. Vyjma několika případů poalbánštění se celých občin šlo o individuální proces, např. ve smíšeném sňatku (slovanský muslim s Albánkou). Podobná asimilace či fluktuace etnické identity byla ovšem v osmanském období poměrně běžným celobalkánským jevem.

Ve druhé polovině 19. století se albánské obyvatelstvo Osmanské říše nacházelo v procesu národního obrození (albánsky *Rilindja*) a začínající politické emancipace. U Albánců se však tento proces vyznačoval několika specifiky, které neměly u jiných balkánských národů obdoby. Albánci totiž byli rozděleni nábožensky. Převažoval islám s podílem zhruba 70 %, dále pravoslaví (20 %) a nakonec katolicismus (10 %). Asi čtvrtina muslimů se hlásila k mystickému a silně synkretickému řádu Bektášija (turecky *Bektaşiya*), jenž v sobě zahrnoval řadu křesťanských prvků a mohl svým způsobem fungovat jako společná

duchovní platforma. Po likvidaci řádu v Istanbulu v roce 1826 se navíc převážná část jeho aktivit přesunula právě do Albánie a řád tu získal silné národní rysy. Hlavním prosazovatelem nacionalizace Bektášije byl národní básník a buditel Naim Frashëri (1846–1900), který ve svých dílech *Qerbelaja* (Karbálá, 1896; jde o město v dnešním Iráku, které je posvátným a poutním místem ší'itů) a *Fletore e Bektashinjet* (Bektašijský zápisník, 1898) nastínil ideu sjednocení albánského národa na základě synkretického řádového učení. Frashëri uvažoval v tradičním balkánském paradigmatu, v němž byla národní identita nerozlučně spjata s náboženskou. Zaměření jeho díla bylo silně ší'itské, především jako výraz opozice vůči utlačovatelskému sunnitskému státu, tedy Osmanské říši. Frashëriho myšlenkám ovšem chybělo folklorní zázemí a jeho intelektuální, složitá a silně humanistická poezie našla odezvu pouze v úzkých řádových kruzích. Řád rovněž znevýhodňovalo jeho soustředění se převážně v jižních oblastech Albánie a v Čamerii (řecky *Tsameri*, severní část dnešní řecké provincie Epiros) a organizační slabost, např. ve srovnání s pravoslavnou církví. Bektášijska rovněž utrpěla silné škody v Balkánských válkách v letech 1912/13, kdy byla většina jejích center zničena řeckými bandity.

Náboženské rozdělení Albánců nicméně nevedlo k národnostnímu roztržštění jako v případě Jihoslovánů a příliš neovlivnilo silné vědomí společných tradic. Na prvním místě šlo o jazyk, dále sdílené historické mýty (např. Skanderbegův odboj), tradiční zvykové právo – tzv. *Kanun* (zákoník) *Leka Dukagjina* z 15. století uznávaný všemi Albánci – a rovněž vědomí klanové příslušnosti. Tyto skutečnosti daly albánskému nacionalismu na balkánské poměry velmi sekulární ráz. Důsledkem lpění na této identitě byla zaostalá sociální a politická kultura, již Albánci, podobně jako Černohorci či kavkazské národy, platili za svou nezávislost. Tyto sociální vztahy nicméně favorizovaly národní identitu před náboženskou a uchránily Albánce před asimilací Srby či Řeky. Nezastupitelnou roli zde sehrál rovněž islám, jehož kosmopolitní ráz nesvázaný s žádnou konkrétní etnickou identitou, jako např. pravoslavlí, umožnil Albáncům zachovat si národní identitu.

Dalším problémem byla neexistence moderních národně smýšlejících elit s vlastním ekonomickým zázemím, jak to-

mu bylo např. v Řecku a ostatně i v Srbsku. Ačkoli v Osmanské říši byli Albánci privilegovaným a v jistém smyslu elitním národem, jehož špičky dosahovaly závratných státních či vojenských kariér, šlo většinou o říšsky uvažující jedince svázané s prostředím dvora a víceméně lhostejné k národní věci. Na vlastním území se pak jednalo o kmenové předáky na severu či konzervativní feudály a náboženské vůdce v Kosovu, kteří byli vesměs loajální k Istanbulu a odtržení albánského *islámského* národa považovali za nesmyslné, mimo jiné z důvodů obav před pohlcením nově vzniklými a expandujícími státy v sousedství.

Univerzální koncepci albánského národního programu tedy přinesly až emigrantské komunity, a to jak uvnitř, tak vně osmanského území. Jejich intelektuální špičky, většinou bektášijské orientace, tvořily de facto duchovní elitu a měly rovněž teoretické i praktické dispozice pro politickou práci. Aktivní byly zejména komunity v Itálii, Rumunsku či Egyptě. Největší význam měla však komunita cařihradská, jako jediná svázaná přímým kontaktem s Albánií a Kosovem a s vlastními ekonomickými zájmy. Jejím vůdcem byl Abdyl Frashëri (1839–1892). Své požadavky, tedy spojení provincií obývaných Albánci do jednoho celku (tzv. *Arnavutluk*), albanizaci školství a byrokracie i omezení vojenské služby, formuloval roku 1877 na tajném zasedání v Janině. Tyto požadavky postihovaly jádro albánských představ: snahu o politicko-kulturní autonomii a odpor proti osmanským reformám, jejichž centralizační kurs Albánce ohrožoval. Proces národní emancipace urychlila také *Velká východní krize* roku 1878 a válečný postup Řecka, Srbska a Černé Hory, jež ze svých nově dobytých území nekompromisně vyháněly muslimské obyvatelstvo *en masse* a usilovaly o další parcelaci albánských území. 10. 6. 1878 se v Prizrenu konalo první historické panalbánské zasedání, byť s převahou konzervativních zástupců ze severu, které vešlo do historie jako *Prizrenská liga*. Frashëriho program však přijat nebyl pro odpor konzervativních a turkofilních delegátů, především z Kosova. Oporu nalezl zejména mezi nemuslimy a členy Bektášijské. Přes prvotní sympatie se osmanská vláda rozhodla Ligu potlačit. Ani internacionalizace celého problému se nezdařila. To donutilo konzervativce k větší pružnosti